



KROM

NORSK FORENING
FOR KRIMINALREFORM

PRINSIPPROGRAM

KROM – Norsk forening for kriminalreform

Postboks 6740 St. Olavs plass, 0130 Oslo

Tlf.: 22 36 21 87 E-post: krom@krom.no

krom.no



PRINSIPPROGRAM

KROM – Norsk forening for kriminalreform

Postboks 6740 St. Olavs plass, 0130 Oslo

Tlf.: 22 36 21 87 E-post: krom@krom.no

krom.no

Innhold

1. Om KROM	5
2. Fængselsreformer	7
2.1 Rettssikkerhet under soning	7
2.1.1 Skjønnsnsmakt og manglende rettighetsfesting	7
2.1.2 Klage- og tilsynsordninger	8
2.1.3 Uthulingen av forvaltningslovens rettssikkerhetsgarantier	9
2.2 Øke fangenes kontakt med omverden – styrking av normalitetsprinsippet	10
2.2.1 Utganger	10
2.2.2 Besøk, telefonering og brevkorrespondanse	11
2.2.3 Tilgang til datautstyr og elektronisk kommunikasjon	12
2.3 Bedring av fangers levekår	13
2.3.1 Økonomi	14
2.3.2 Utdanning og arbeid	15
2.3.3 Helse	15
2.4 Organisering blant fangene	16
2.5 Motvirke forskjellsbehandling i fængslene	17
2.5.1 Kvinner og andre minoritetsgrupper i fangebefolkningen	18
2.5.2 Økt klassesdeling	18
2.5.3 Økt segregering	19
2.6 Bruk av isolasjon og andre tvangsmidler	20
2.7 Personvern, overvåkning, kontroll og sikkerhet i fængslene	22
3. Andre kriminalpolitiske saker	23
3.1 Barn i fængsel	23
3.2 Rettspsykiatri og utilregnelighet	24
3.3 Strafferettslige særreaksjoner	26
3.4 Ruspolitikk	26
3.5 Kriminalitetsbekjempelse	29
3.6 Alternative straffegjennomføringsformer	29
4. Andre saker	31

1 Om KROM

Norsk forening for kriminalreform (KROM) ble stiftet i 1968 og er en partipolitisk og religiøst uavhengig forening som arbeider for en menneskeverdig kriminalpolitikk. KROM arbeider for å avskaffe reaksjonssystemet i sin nåværende form og at nye og fengselsliknende systemer eller tvangsordninger oppstår. På kortere sikt arbeider KROM for fengsels- og kriminalpolitiske reformer. KROM tjener også som talerør for nåværende og tidligere fanger og fremme deres generelle rettigheter, interesser og krav.

Enhver som ønsker å slutte opp om foreningens formål har rett til medlemskap i KROM. Andre foreninger eller sammenslutninger kan oppnå kollektivt medlemskap. KROMs medlemsmasse er bredt sammensatt, og består blant annet av forskere, praktikere, studenter, nåværende og tidligere fanger, så vel som andre interesserte. For å sikre reell uavhengighet, mottar KROM ingen faste inntekter utover medlemskontingenten.

KROMs langsiktige målsetting er å avskaffe reaksjonssystemet i sin nåværende form og motarbeide at nye og fengselsliknende systemer eller tvangsordninger oppstår. KROMs overordnede syn på fengselet og fengselsstraffen uttrykkes godt gjennom professor Thomas Mathiesens ti grunner til ikke å bygge flere fengsler:

1. Fengsel rehabiliterer ikke. Tilbakefallet til kriminalitet reduseres heller ikke
2. Fengsel virker ikke allmennpreventivt
3. Fengsel virker ikke inkapasiterende
4. Det er vanskelig å begrunne fengselsstraff med rettferdighet
5. Bygging av fengsler er irreversibelt
6. Fengselet er umettelig
7. De nye, moderne fengslene er inhumane, kanskje mer inhumane enn de gamle
8. Irreversible, umettelige og inhumane fengsler bryter med grunnleggende verdier som integritet, menneskelige rettigheter og velferdsstatens normer
9. Fengselet hjelper ikke ofrene
10. Soningskø og overbefolkning i fengslene kan løses på andre måter enn å bygge flere fengsler

KROM legger også vekt på mer kortsiktige fengselsreformer som fører til reelle forbedringer for fangene. Samtidig jobber KROM for at forbedringene ikke brukes som forsvar for å opprettholde fengselssystemet.

KROM mener at fengselsreformer skissert i prinsippprogrammet i liten grad kan brukes som forsvar for å opprettholde fengselssystemet. Spørsmålet om hvilke reformer som befester dagens kriminalpolitikk og hvilke som ikke gjør det, kan imidlertid vanskelig avklares en gang for alle. KROM vil derfor ha som oppgave stadig å bringe dette spørsmålet opp til analyse og debatt i lys av den kriminalpolitiske utviklingen.

2 Fengselsreformer

2.1

Rettssikkerhet under soning

Rettssikkerhet kan forstås som at enkeltindividet skal være beskyttet mot overgrep og vilkårlighet fra myndighetenes side og at vedkommende skal ha mulighet for å forutberegne sin rettsstilling og forsvare sine rettslige interesser. KROM mener at fangers rettssikkerhet bør bedres betraktelig.

2.1.1

Skjønnsmakt og manglende rettighetsfesting

Straffegjennomføringsloven preges av en betydelig fleksibilitet som, generelt sett, neppe kan sies å komme fangene til gode. En gjennomgang av straffegjennomføringsloven viser at ordet «kan» forekommer langt oftere enn ordet «skal» i lovteksten. Når ordet «kan» forekommer, betyr det som oftest at myndighetene utøver skjønn over goder og onder for fangen.

Når ordet «skal» forekommer, betyr det sjelden at myndighetene forpliktes til å gi adgang til goder for fanger. Først og fremst forplikter «skal» fengselet til å påføre fangen onder eller det forplikter fangene til å etterkomme pålegg. KROM mener at bestemmelsene i straffegjennomføringsloven gir fengselsvesenet for vide fullmakter og åpner for utstrakt bruk av skjønn. Konsekvensen er at for mye myndighet delegeres til det enkelte fengsel og dets fangevoktere.

Loven gir fangene svært få rettigheter. For det første består soningen av privilegier som må fortjenes gjennom progresjonssystemet. Dette inkluderer blant annet utganger (permisjoner, fremstillinger), overføringer til mindre restriktive soningsformer og prøveløslatelse. For det andre består soningen av relative eller betingede rettigheter. Fangene skal for eksempel etter loven få oppholde seg i friluft hver dag, men bare «så langt det er mulig». Fangene skal ha anledning til å telefonere, men ikke dersom «det er grunn til å anta at telefonsamtalen vil bli misbrukt». Fangen skal også ha mulighet til å være i sosialt fellesskap med medfanger, men kun «så langt det er praktisk mulig».

2.1.2

Klage- og tilsynsordninger

De svært fleksible lovreguleringene aktualiserer viktigheten av at fanger kan få prøvet fengselets vedtak for andre instanser. Fangesaker etter straffegjennomføringsloven behandles som forvaltningssaker med de unntak som fremgår av lovens § 7. Fangene har dermed i utgangspunktet liten anledning til å få dekket advokatbistand eller prøvet sakene for en domstol. Beslutningsmyndighet etter straffegjennomføringsloven er hovedsakelig tillagt lokalt nivå (det enkelte fengsel), hvilket innebærer at fengselsvesenets regionale nivå er fangenes primære klageorgan. KROM mener at fengselsvesenets regioner er rettssikkerhetsmessig uegnet som klageinstans. Dette fordi det foreligger en for nær tilknytning mellom forvaltningsorganet (fengselet) og klageinstansen (regionen). Eksempelvis har regionen både personal- og bevilgningsansvar overfor fengselet.

Fangenes rettssikkerhet reduseres ytterligere ved at en utilfredsstillende klageordning er kombinert med en utilfredsstillende tilsynsordning. I henhold til Europarådets standarder for europeisk fengselsdrift skal alle fengsler være gjenstand for jevnlig offentlig inspeksjon og uavhengig tilsyn. Fengselstilsyn i Norge ivaretas av regionale tilsynsråd som hverken har sanksjons-

eller beslutningsmyndighet, og som primært skal løse saker i samarbeid med det enkelte fengsel. Rådenes medlemmer oppnevnes av Justisdepartementet og rådenes økonomiske rammebetingelser bestemmes av den region rådet er satt til å kontrollere. Den som skal kontrolleres kan dermed selv bestemme omfanget av kontrollen.

Fanger har anledning til å gjøre bruk av eksterne tilsynsorganer, dvs. instanser uten formell tilknytning til fengselsvesenet (f.eks. Helsetilsynet og Datatilsynet). Slike instanser har imidlertid ikke fengselstilsyn som sin kjerneaktivitet og de mangler gjerne detaljkunnskap om fengslenes praksis. Bevisbyrden har dermed en tendens til å falle fullt og helt på fangene, som i utgangspunktet mangler både formell juridisk kompetanse og nødvendig informasjonstilgang. Kommunikasjonsproblemer gjør seg også gjeldende. Fangers adgang til å telefonere er som hovedregel begrenset til 20 minutter pr. uke som fangen selv må betale for. Det er ingen selvfølge at fangen får kommunisere fortrolig med eksterne tilsynsorganer.

KROM mener det må opprettes et økonomisk og faglig ressurssterkt og uavhengig organ (et fengselstilsyn eller straffetilsyn) som kan sørge for en kontinuerlig kritisk granskning av alle ledd og all virksomhet i fengselsvesenet. Tilsynet trenger ressurser og det tilligger et demokrati å forsyne sine egne kritikere med økonomiske midler. Tilsynet må også være uavhengig; det må ligge

helt utenfor fengselsvesenet i snever og vid forstand, og få sine bevilgninger fast og helt uavhengig. Tilsynet må også ha kritisk innstilte medarbeidere, både jurister og andre (f.eks. kriminologer, andre samfunnsvitere og helsevitere).

2.1.3

Uthulingen av forvaltningslovens

Straffegjennomføringsloven er i dag utstyrt med en egen bestemmelse som uthuler forvaltningslovens rettssikkerhetsgarantier, strgfvl. § 7. Innsynsretten er innskrenket ved at fanger ikke har krav på innsyn i dokumenter som inneholder opplysninger "som det av hensyn til en annen person må anses utilrådelig at parten får kjennskap til". Det kan gjøres unntak fra plikten til å begrunne vedtak. Fangenes klagefrist er som hovedregel redusert til så lite som syv dager, og ved alvorlige inngrep (f.eks. disiplinærstraffer) må fangene klage innen så lite som 48 timer.

I praksis kan dette medføre at en fange blir tvangsplassert på isolat uten å få innsyn i saksdokumentene, uten å bli kjent med begrunnelsen for inngrepet, og uten å få rimelig tid til å påklage avgjørelsen. Dette er ikke en rettsstat verdig.

KROM mener det er oppsiktsvekkende og svært kritikkverdigg at myndighetene har uthulet generelle rettssikkerhetsgarantier for mennesker som befinner

seg i en tvangssituasjon. Ideelt sett burde det heller gjelde en utvidet klagefrist i fengselsaker, som følge av at vedtakene som fattes er svært inngripende og kommunikasjon med omverdenen, herunder det offentlige, tar særlig lang tid for innsatte i fengsel.

KROM mener:

- Det er nødvendig med større grad av rettighetsfesting og mindre skjønnsrett i lovverket
- Regionene må erstattes med en mer uavhengig klageinstans
- Tilsynsrådene må erstattes med et slagkraftig og uavhengig straffetilsyn
- Straffegjennomføringslovens uthuling av forvaltningslovens rettssikkerhetsgarantier må fjernes

2.2

Øke fangenes kontakt med omverden – styrking av normalitetsprinsippet

Normalitetsprinsippet innebærer, på den ene siden, at fanger i utgangspunktet skal ha samme rettigheter som andre borgere. På den annen side innebærer det at tilværelsen i fengsel skal være mest mulig lik tilværelsen ellers i samfunnet og at fangene skal kunne opprettholde kontakt med omverden og følge med i samfunnet rundt seg. Normalitetsprinsippet skal hindre at straffen er mer tyngende enn hva som er nødvendig av sikkerhetsmessige hensyn.

KROM mener det er svært ambisiøst av myndighetene å forvente at normalitetsprinsippet skal kunne være styrende for all straffegjennomføring, tatt i betraktning at hovedpoenget med fengsling er å tilsidesette fangene fra samfunnet og innesperre dem i et regime som må kunne karakteriseres som alt annet enn normalt. Samtidig opplever KROM at normalitetsprinsippet ikke får så stor vekt i fengselshverdagen som loven legger opp til. Å øke fangenes mulighet for kontakt med omverden er en viktig sak for KROM.

2.2.1

Utganger

KROM mener at økt bruk av utganger fra fengslene (fortrinnsvis permisjoner og frigang) er viktig med sikte på å øke fangenes kontakt med omverden og deres sosiale kontaktnett. Regelmessige utganger gjennom hele soningsforløpet er avgjørende med tanke på at fangene ikke skal miste kontakten med det samfunnet de etter soning skal reetablere seg i.

KROM mener at muligheten for utganger må rettighetsfestes i langt større grad enn hva som er tilfelle i dag. Om permisjon følger det av straffegjennomføringsloven § 33 at "*dersom sikkerhetsmessige grunner ikke taler mot det, kan kriminalomsorgen gi innsatte permisjon av kortere tids varighet dersom særlige og vektige grunner taler for det*". Her foreligger det en trippel gardering: For det første er § 33 en kan-bestemmelse, som medfører at permisjon ikke er en rettighet for de innsatte. Videre er det påfallende å konstatere at bestemmelsen stiller krav om at også "særlige og vektige grunner" må tale for permisjonsinnvilgelse når først «sikkerhetsmessige grunner», som er fengselets hovedanliggende, ikke taler mot.

KROM mener at bestemmelsen heller burde fastslå at permisjon *skal* innvilges, dersom sikkerhetsmessige grunner ikke taler mot det. I tillegg må det stilles langt strengere og mer konkrete krav til hvilke sikkerhetsmessige forhold som kan diskvalifisere en fange fra å få innvilget permisjon.

KROM mener videre at dagens hovedregel om maksimum 18 permisjonsdøgn pr. år er utilstrekkelig hva gjelder fangenes behov for kontakt med omverden og sosialt kontaktnett. Det er essensielt for tilbakeføring til et liv uten kriminalitet å få tilstrekkelige muligheter til en gradvis tilbakevenning til livet utenfor murene, herunder skaffe seg jobb, opprettholde en trygg kontakt med familie mv.

Tilsvarende mener KROM at terskelen for å innvilge frigang til arbeid og/eller utdanning under soning bør senkes betraktelig.

KROM mener:

- Adgang til permisjon og frigang må i langt større utstrekning rettighetsfestes
- Permisjonskvotene må utvides betraktelig

2.2.2

Besøk, telefonering og brevkorrespondanse

Opprettholdelse og utvikling av et sosialt kontaktnett er et viktig fundament for en vellykket tilbakeføring til samfunnet etter soning. Dagens regelverk for besøk, telefonering og brevkorrespondanse er preget av innstramninger som ble foretatt i perioden fra 1988 til 1993.

Besøksordningene ble, for det første, merkbart dårligere. Terskelen for innvilgelse av besøksstillatelser ble hevet radikalt, slik at mange fikk oppleve betydelig soningstid uten mulighet for kontakt med sitt sosiale nettverk. For det andre: Adgang til telefonering ble i samme periode redusert til en hovedregel om 20 minutter pr. uke. I tillegg måtte telefonsamtalene finansieres av fangene selv, noe som ytterligere vanskeliggjorde kontakten med omverden. For det tredje ble det innført en generell brevsensur for alle fanger. All post ut og inn av fengslene skulle leses av fengselets ansatte. Konsekvensen ble at fangene ble omfattet av en omfattende brev- og besøkskontroll, noe som for mange innebar at korrespondanse begrenset seg til det minimale.

I takt med at det er en stadig økning av utenlandske innsatte i norske fengsler, blir særlig betydningen av utvidet ringetid viktig for innsatte som ikke

har familie og venner i Norge. Mange utenlandske innsatte har ikke mulighet til å motta besøk av familie, eller treffe disse på permisjon i Norge. Terskelen for å få utvidet telefontid er relativt høy og skjønsmessig, jf. forskrift til strgjfl. § 3-29. KROM mener at det bør være større adgang til å få utvidet telefontid, særlig for utenlandske innsatte.

KROM mener at bestemmelsene om besøk, telefonsamtaler og brevkorrespondanse i straffegjennomføringsloven må gjennomgås kritisk. Særlig er forskjellene mellom avdelinger med særlig høyt sikkerhetsnivå, høyt sikkerhetsnivå, lavere sikkerhetsnivå og overgangsboliger problematisk. Det ser ut til at fangen gjennomfører en gradvis progresjon gjennom disse nivåene, mens kontrollmuligheten er der like fullt.

Det følger av strgjfl. § 30 at postsending "skal kontrolleres" for innsatte i avdeling med særlig høyt sikkerhetsnivå; postsending "skal kontrolleres" i fengsel med høyt sikkerhetsnivå, men kontroll kan unnlates dersom sikkerhetsmessige grunner ikke taler mot. Postsending "skal kontrolleres" i fengsel med lavere sikkerhetsnivå og overgangsbolig dersom det fremstår som «nødvendig av sikkerhetsmessige grunner». Fengselet er helgardert: "Skal kontrolleres" er i virkeligheten hovedregelen på alle nivåer. Slik er også strukturen i bestemmelsene om besøk (strgjfl. § 31) og telefonsamtaler (strgjfl. § 32).

KROM mener:

- Adgangen til besøk, telefonering og brevkorrespondanse må utvides
- Kontroll (besøks- og kroppskontroll, telefonavlytting, brevgjennomlesing) må begrenses til situasjoner der det – etter klart definerte kriterier – vurderes som sikkerhetsmessig påkrevet

2.2.3

Tilgang til datautstyr og elektronisk kommunikasjon

Data- og elektronisk kommunikasjon preger i dag alle samfunnsområder i Norge og kan betraktes som en grunnleggende infrastruktur og en integrert del av både arbeids- og hverdagslivet. Norge er blant landene i Europa med høyest andel husholdninger med internettilknytning. Flere offentlige instanser benytter i økende grad elektronisk kommunikasjon, for eksempel NAV, Altinn og Digipost.

Fangebefolkningen er imidlertid i stor grad avskåret fra denne vesentlige siden ved samfunnsutviklingen som følge av at de sjelden har tilgang til datamaskin på egen celle og av at de nektes tilgang til bruk av internett og elektronisk kommunikasjon.

Dagens forskrift til straffegjennomføringsloven § 3-20 presiserer at datautstyr bare kan benyttes til arbeid, undervisning og andre tiltak når det finnes formålstjenlig ut fra lokale forhold og når det finnes sikkerhetsmessig ubetenkelig. I lukkede fengsler kan det bare gis tillatelse til bruk av privat datautstyr i helt spesielle opplærings situasjoner der det er dokumentert ekstraordinære behov. Fangene skal, etter dagens regler, som hovedregel ikke kunne disponere datautstyr som er koblet til eksternt datanettverk.

Fangene skal etter soning reetablere seg i et samfunn der enhver arbeidsgiver og ethvert studiested forutsetter at arbeidstakerne/studentene innehar grunnleggende datakompetanse. I økende grad kreves datakunnskaper også andre områder, eksempelvis for ivaretagelse av egen økonomi (bruk av nettbank mv.) og for kontakt med hjelpeapparat og det offentlige (elektronisk kommunikasjon og automatiserte saksbehandlingsprosesser). KROM kan dermed ikke se at det skal måtte være nødvendig å dokumentere "ekstraordinære behov" for å få tilgang til datamaskin på egne celler.

Fangens soningsvilkår i dagens fengselsvesen henger i stor grad sammen med skriftlighet (søknader, klager mv. både internt i fengselet og eksternt overfor hjelpeapparat, tilsynsorganer etc.). Manglende tilgang til datamaskin som skriveverktøy har dermed rettssikkerhetsmessige implikasjoner, særlig for fanger med lese-/skrivevansker og språkproblemer.

KROM mener:

- Datamaskin må bli å betrakte som standardinventar på samtlige fengselsceller i likhet med radio og fjernsyn
- Fanger må gis økt tilgang til bruk av internett og elektronisk kommunikasjon

2.3

Bedring av fangers levekår

Undersøkelser har vist at fangebefolkningen i utgangspunktet utgjør et marginalisert utvalg av befolkningen preget av en akkumulasjon av velferdsproblemer, og at det i løpet av soningen foregår en materiell prisioneringsprosess der marginaliserte fanger marginaliseres ytterligere i løpet av soningen.

På gruppenivå er fangebefolkningen kjennetegnet av dårlig økonomi, lav eller manglende utdanning, svak tilknytning til arbeidsmarkedet og omfattende helseproblemer. KROM mener at det må gjøres en betydelig satsning hva gjelder å bedre fangers levekår, både under og etter soning. Fengselsstraffens innhold må gjenspeile en slik satsning.

2.3.1

Økonomi

En rekke undersøkelser viser at fangebefolkningen utgjør et spesielt økonomisk marginalisert og gjeldstynget segment av befolkningen.

Godtgjørelse under soning

Fanger har aktivitetsplikt i fengslene, men mottar ingen lønn for sitt arbeid. I stedet mottar de et minimalt beløp som sysselsettingspenger som knapt dekker nødvendige utgifter til frimerker, telefonkort mv. Fangene blir dermed ikke i stand til å spare opp penger for løslatelsen eller for å kunne gjøre opp for eventuelle skadeerstatningskrav eller gjeld. De blir heller ikke i stand til å besørge innkjøp av klær, sko mv., med den følge at de tvinges til å henvende seg til sosialkontoret og dermed bli sosialklienter. Fangearbeid blir dermed verdiløs, med den følge at fangene kan oppleve seg selv som verdiløse. Dette har igjen følger for fangers arbeidsmotivasjon.

Situasjonen har opp gjennom norsk fengselshistorie ført til fangeaksjoner med krav om verdig lønn for arbeidsinnsatsen, og KROM har i en årrekke arbeidet for å øke fangenes godtgjørelse under soning. Konkret har KROM bl.a. foreslått å øke satsen for fangearbeid med 40 % av tarifflønn som en minimumssats.

Erstatning, gjeld og gjeldsordning

I likhet med andre borgere kan fanger ha kredittkortgjeld og diverse utestående regninger. I tillegg preges fangebefolkningen av svart gjeld og straffegjeld (erstatningsgjeld).

Straffedømte som har sonet lange dommer løslates ofte med så stor straffegjeld at de aldri vil kunne bli gjeldsfrie. Den økonomiske straffen begynner når fengselsstraffen er sonet. I realiteten dømmes fanger til å leve på fastsatte livsoppholdssatser tilnærmet den relative fattigdomsgrensen i uoverskuelig fremtid. Fangene opplever ofte å få trekk i lønn eller stønader slik at lever på en minstesats fra første dag etter løslatelse uten at trekkene er store nok til å betjene gjelden effektivt.

Terskelen for å få gjeldsordning er svært høy og straffedømte er ofte avskåret fra muligheten for å få gjeldsordning som følge av at gjelden har sin opprinnelse i straffbare forhold. Dette fordi gjeldsordning etter gjeldende rett forutsetter at det ikke anses "støtende" å ettergi gjelden.

Situasjonen vil kunne være knusende for løslatte fangers arbeidsmotivasjon og sementere deres status som (lang) varige mottakere av sosialhjelp. KROM mener en slik situasjon øker risikoen for tilbakefall, øker omfanget av svart arbeid samtidig som den reduserer straffedømtes livskvalitet betraktelig.

2.3.2

Utdanning og arbeid

Undersøkelser har vist at en majoritet av fangene har grunnskole som høyeste fullførte utdanning, at betydelig antall fanger faktisk ikke har fullført grunnskole, og at svært få har utdanning utover videregående skole. Samtidig er det belegg for å hevde at en majoritet av fangene ønsker utdanning under soning og mange begrunner dette med et ønske om å oppnå ordinært arbeid etter løslatelse.

Utdanning i fengsel vil i noen grad kunne bidra til å redusere skadevirkningene av fengselsoppholdet samtidig som utdanning i økende grad fremstår som en forutsetning for å oppnå arbeid. Arbeid er en kilde til inntekt og en ordnet økonomi, og kan også være et utgangspunkt for økt selvverd og inntrøden i et konstruktivt sosialt nettverk etter soning.

KROM mener fengselsvesenet i lang tid har større utstrekning enn i dag må legges forholdene til rette for at fanger kan gjennomføre utdanning og skape seg en tilknytning til arbeidsmarkedet under soning. Dette inkluderer at alle fanger må få en reell adgang til videregående opplæring, at det legges til rette for gjennomføring av høyere utdanning, at arbeidsdriften i fengslene i større grad innrettes mot det moderne arbeidslivet, og at det i større utstrekning åpnes for frigang til skole/arbeid utenfor fengselet.

KROM støtter bruk av import- og eksportmodellen hva gjelder fangers utdanning og arbeid. Dette innebærer at opplæring/praksis i fengsel skal ivaretas av aktører som ikke har formell tilknytning til eller står under instruksjonsmyndighet fra fengselsvesenet, og at fanger i størst mulig utstrekning skal få anledning til å delta i utdanning/arbeid på ordinære læresteder/arbeidsplasser utenfor fengselet.

2.3.3

Helse

På gruppenivå preges fangebefolkningen av helseproblemer, både somatisk og psykisk. KROM mener det er avgjørende at fanger sikres rett til nødvendig helsehjelp på lik linje med resten av befolkningen. Videre mener KROM det foreligger både faglige og samfunnsøkonomiske argumenter for at helsetjenestetilbudet i fengsel bør være bedre enn for befolkningen for øvrig. Dette fordi fangebefolkningen har større helsemessige utfordringer enn normalbefolkningen, og fordi frihetsberøvelsen og fengselsoppholdet i seg selv kan være sykdomsfremkallende.

KROM mener at flere forhold ved helsetilbudet i fengslene er svært kritikkverdige. For det første er det uholdbart at fengselsvesenet (som mangler medisinsk faglig kompetanse) fremdeles gis anledning til å overprøve helsepersonells faglige vurderinger.

For det andre er det uholdbart at fengselslege gis adgang til å endre medisiner som er rekvirert av spesialisthelsetjeneste, fastlege eller legevakt. For det tredje er det uforvarslig at fangevoktere gis ansvar for å vurdere hvorvidt lege/legevakt skal tilkalles/ oppsøkes i akutte situasjoner der fangene melder et behov.

KROM støtter bruk av import- og eksportmodellen hva gjelder fangers helsetilbud. Helsepersonell må være reelt uavhengige av fengselsvesenet og deres faglige vurderinger må ikke kunne overprøves av fengselspersonell, samtidig som fanger ved behov må ha rett til å la se behandle av helsepersonell utenfor fengselet.

KROM mener:

- Fanger må gis en anstendig økonomisk godtgjørelse under soning
- Fanger må gis mulighet for gjeldsordning på lik linje med andre borgere, selv om gjelden helt eller delvis stammer fra straffbare forhold
- I langt større utstrekning må det legges til rette for at fanger kan gjennomføre utdanning og yrkesrelevant opplæring under soning
- Frigang til skole/arbeid utenfor fengsel må benyttes i langt større utstrekning

- Arbeidsdriften i fengslene må i større grad innrettes mot behovene og mulighetene i det moderne arbeidsmarkedet
- Fanger må sikres nødvendig og tilfredsstillende helsehjelp under soning

2.4

Organisering blant fangene

KROM mener det er viktig at fangebefolkningen har adgang til å organisere seg med sikte på å ivareta sine interesser. KROM er skeptiske til samarbeidsorganer som fungerer på fengselssystemets premisser. For at en fangeorganisasjon skal fungere som talerør for fangene, må tre grunnbetingelser være oppfylt:

1. Organisasjonen må være fangenes egen. I samarbeidsorganer der fanger, fangevoktere og fengselsledelse utgjør et utvalg, blir fangenes representanter raskt maktesløse gisler i stedet for reelle representanter for medfangene.
2. Organisasjonens tillitsvalgte må ha anledning til helt fri kommunikasjon med fangene i fengselet. Dersom de tillitsvalgte ikke har adgang til slik fri kommunikasjon med medfanger, blir de raskt en

isolert gruppe som ikke er talerør for de andre fangene. Det kan medføre at fengselet kan spille ut mot de andre fangene.

3. Organisasjonen må ha anledning til helt fri kommunikasjon med utenforstående grupper og organisasjoner som vil samarbeide med fangene. En fangeorganisasjon som står alene overfor fengselsmyndighetene, står i en meget svak posisjon. I en slik situasjon har fengselet tilnærmet all makt. Fangenes organisasjon er derfor helt avhengig av fri kontakt på tvers av fengselsmuren med organisasjoner og grupper som vil ta opp fangenes sak, massemedia, politiske grupper mv. Fangenes tillitsvalgte må med andre ord ha anledning til å være fangenes tillitsvalgte også utad. Under dette punkt innbefattes for øvrig også kommunikasjon med lokalforeninger o.l. i andre fengsler.

KROM mener:

- Det bør opprettes fangeorganisasjoner som er fangenes egne, der de tillitsvalgte kan kommunisere helt fritt med medfanger i fengselet, med utenforstående grupper og organisasjoner, og med fangeorganisasjoner i andre fengsler

2.5

Motvirke forskjellsbehandling i fengslene

KROM tar på det sterkeste avstand fra et straffesystem og et fengselsvesen der det ikke foreligger likhet for loven og der enkelte fanger eller fangegrupper underlegges negativ særbehandling. KROM mener at fanger skal ha de samme grunnleggende rettigheter under soning, uavhengig av kjønn, etnisitet, nasjonal opprinnelse, politisk overbevisning, seksuell legning, lovbruddskategori, funksjonsnivå eller alder.

Hensynet til soningsprogresjon er gjennomført i strgfjfl. § 3. KROM vil motarbeide to trender som med økende tyngde synes å gjøre seg gjeldende i fengselssystemet. For det første: En økt klassesdeling som følge av progresjonssystemet, og for det andre en økende tendens til at enkelte fangegrupper "løftes ut" av det ordinære soningssystemet og underlegges særregler eller særregimer.

2.5.1

Kvinner og andre minoritetsgrupper i fangebefolkningen

Det er vel dokumentert at kvinnelige innsatte systematisk diskrimineres både når det gjelder tilgang til soningssted og innholdet i soningen. Kvinner utgjør kun fem-seks prosent av alle straffedømte. Norge har fire rene kvinnefengsler, mens syv fengsler jevnlig har innsatte av begge kjønn. Ytterligere et antall mannsfengsler kan ta imot kvinner for kortere perioder. Kvinners rettigheter, sikkerhet og behov blir ikke tilstrekkelig ivaretatt, og kvinner har gjennomgående et dårligere rehabiliterings- og aktivitetstilbud enn mannlige innsatte. Kvinnene soner med strengere restriksjoner enn hva dommen tilsier, og sitter oftere isolert enn menn. Muligheten for fysisk trening og utetid er langt dårligere for kvinner enn for menn deriblant at lufttegårdene er mindre og både utforming og fasiliteter begrenser kvinners mulighet for aktivitet.

Internasjonal forskning viser at lesbiske, homofile, bifile og transpersoner (LHBT) er særlig utsatt for trakassering, vold og diskriminering i fengsel både fra medinnsatte og ansatte. Det mangler kunnskap om hvordan situasjonen er for LHBT-personer i norske fengsler, men usynliggjøringen av kjønns- og seksualitetsmangfold i fangebefolkningen er etter KROMs skjønn i seg selv et problem.

Utenlandske fanger utgjør i dag over 30 prosent av den totale fangebefolkningen, og innsatte med utvisningsvedtak plasseres i dag i egne utlendingsenheter deriblant Kongsvinger fengsel som også har en avdeling for utenlandske kvinnelige fanger. Begrunnelsen for egne utlendingsenheter er at de skal være spesielt tilrettelagt for de behov denne fangegruppen har. I praksis betyr det at utenlandske fanger er avskåret fra tilbud som er tilgjengelig for den øvrige fangebefolkningen samtidig som lovfestede rettigheter ikke ivaretas blant annet på grunn av manglende språkkompetanse blant ansatte og fraværet av tolketjenester.

2.5.2

Økt klassesdeling

Progresjonssoningsmodellen innebærer at enhver fange gjøres ansvarlig for sin egen soning og innvilges privilegier og påføres straffer etter hvert som fengselet mener han eller hun har gjort seg fortjent til det. I hvilken grad fangen oppfører seg i tråd med fengselets forventninger fremstår som avgjørende for hvilken plassering fangen får i fengselsklassesamfunnet. Rusfrihet, samarbeid med vokterne, tysting, konformitet og aktiv erkjennelse av egen skyld fører fangen oppover i systemet.

Progresjonssystemet bygger på en tanke om at fangene skal gjennom et soningsløp der hver etappe preges av økende

grad av frihet og muligheter inntil selve løslatelsen er et faktum. De som vinner frem er gjerne de som er i stand til å tilpasse seg fengselsregimet. De som gjør motstand og nekter å ta plass i fengselets støpeskje, risikerer å tape i progresjonssystemet. KROM mener dette er uheldig, bl.a. med tanke på at en tilpasning til det abnormale fengselsamfunnet samtidig innebærer en mistilpasning til samfunnet utenfor. Samtidig mener KROM at solidariteten og samholdet fangene imellom svekkes i et system som premierer de som streber etter å opparbeide og opprettholde individuelle privilegier. KROM er av den oppfatning at progresjonssystemet er mer opptatt av fangenes innsats og adferd enn av deres behov. Dermed skapes en paradoksal situasjon der de som har størst behov for progresjon risikerer å få færrest muligheter.

Som følge av den store andelen av utenlandske innsatte i norske fengsler, med språklige-, kulturelle- og andre utfordringer det medfører, er særlig denne store innsattgruppen utsatt for klassedeling. Utenlandske innsatte opplever ofte begrensede muligheter til soningsprogresjon som følge av at de ikke behersker norsk og/eller engelsk, som følge av kulturelle utfordringer og manglende nettverk og tilknytning til Norge. KROM ønsker å jobbe for at utenlandske innsatte ikke marginaliseres i fengselssystemet.

KROM mener at fengslene og lovverket i større grad bør tilrettelegge for at utenlandske innsatte skal få like reelle muligheter til progresjon i soningen som norske innsatte.

2.5.3

Økt segregering

I tillegg til klassedelingen som følge av progresjonssystemet vil KROM motvirke praksisen med å segregere enkelte fangegrupper fra resten av fangebefolkningen og underlegge dem særregler eller særregimer.

Fanger som er dømt for organisert kriminalitet eller som av fengselsvesenet betraktes som tilhørende organiserte kriminelle nettverk underlegges gjerne særlig strenge soningsregimer (færre utgangsmuligheter, mer isolasjon mv.). Disse innsatte har mindre mulighet til å ivareta sine rettslige interesser, bl.a. som følge av innlemmelse i det såkalte Inflyttsystemet. Utenlandske fanger med utvisningsvedtak blir plassert i egne fengsler/avdelinger og avskåret fra tilbud som ellers er tilgjengelige i fengslene. Kvinnelige fanger må sone i et fengselssystem som er utformet med utgangspunkt i mannlige innsatte og får ofte, som følge av sin lave andel av den samlede fangebefolkningen, et dårligere og mindre tilrettelagt soningsinnhold.

KROM mener:

- Fanger må få de samme grunnleggende rettigheter og muligheter under soning, uavhengig av kjønn, seksuell identitet, kjønnsuttrykk, etnisitet, nasjonal opprinnelse, politisk overbevisning, lovbruddskategori, funksjonsnivå eller alder
- Straffegjennomføringen må bli mer behovsstyrt enn innsatsstyrt

2.6

Bruk av isolasjon og andre tvangsmidler

Norsk isolasjonsbruk har gjentatte ganger blitt kritisert, både i mediene og av nasjonale- og internasjonale kontrollorganer. Å være isolert innebærer å bli innesperret i total ensomhet i en liten celle 23 timer i døgnet. Døgnets siste time tilbringes alene i et luftebur. Isolasjon er et fengsel i fengselet, en nær total avsondring mot verden omkring.

Mange fanger opplever også *de facto* isolasjon - selv om de ikke er underlagt vedtak om isolasjon er de i realiteten utelukket fra fellesskapet, for eksempel som følge av at de ikke er i arbeid eller på grunn av helsesituasjoner som gjør det umulig å forlate cella.

KROM mener at fengslene i mye større grad må arbeide for å motvirke også denne type isolasjon.

KROM mener at norsk isolasjonslovgivning og -praksis er svært kritikkverdig:

- Isolasjon produserer betydelige skadevirkninger, faktisk tilsvarende de psykiske skader som oppstår som følge av tortur. På kort sikt er konsekvensene svekket hukommelse, konsentrasjonsproblemer, angst/panikk, døgnvillhet, søvnproblemer, talesvekkelser, vrangforestillinger, hallusinasjoner og psykosomatiske reaksjoner. Ekstremisituasjonen reduserer den isolertes mestringsmuligheter til sosial tilbaketrekking, initiativløshet, selvbeskädigelse, medisnbruk og bruk av rusmidler. Langsiktige skadevirkninger inkluderer redusert toleranse for sosial kontakt og stimuli, svekkede sosiale ferdigheter og redusert selvforståelse.
- Gjeldende norsk rett gir fengslene og deres fangevoktere en svært vid adgang til å tvangisolere fanger. Straffegjennomføringslovens utgangspunkt er at fanger har krav på sosialt fellesskap, men loven åpner nær ubegrenset for unntak gjennom skjønnsmessige isolasjonshjemler.
- Det reelle omfanget av isolasjonsbruken er ukjent som følge av at myndighetene ikke oppgir tilstrekkelige tall for slike inngrep, hverken på eget initiativ eller etter konkrete anmodninger.

De tallene som foreligger er ofte ikke fullstendige, og mangler statistikk for blant annet *de facto* isolasjon og isolasjon i mottaks-avdelinger.

- Det foreligger gode indikasjoner på at bruken av isolasjon er omfattende. Isolasjonsbruken er trolig både hyppig og økende. Også barn isoleres i fengslene. Fangene isoleres av vidt forskjellige årsaker, herunder som straff for bagatelmessige ordensbrudd, som økonomisk sparetiltak for å kunne ha færre voktere på jobb, som maktmiddel for å disiplinere "vanskelige" fanger, som pressmiddel for å få fanger til å avgi informasjon, og som maktmiddel for å slå ned fredelige markeringer og aksjoner fra fangenes side.

KROM erfarer at det er økt bruk av tvangsmidler i fengsler. Tvangsmidler griper sterkt inn i fangenes privatliv og det skal, i henhold til regelverket, gjøres en rekke vurderinger før tvangsmidler kan benyttes.

KROM mener det er helt avgjørende at beslutninger om bruk av tvangsmidler betraktes som enkeltvedtak i forvaltningslovens forstand, selv om bruk av tvangsmidler gjerne oppstår i akuttpregede situasjoner av kortvarig karakter. Skriftliggjøring, begrunnelse og klageadgang er nødvendig av hensyn til fangenes rettssikkerhet. Dette ved at beslutningene kan prøves for høyere instans, selv om en slik prøving ikke nødvendigvis vil kunne medføre en oppsettende virkning av tiltaket.

KROM mener:

- Fengslenes isolasjonsbruk må reduseres til et absolutt minimum
- Isolerte fanger må gis et langt sterkere rettssikkerhetsvern
- Myndighetene må jevnlig publisere korrekt statistikk over isolasjonsbruk og tallene må til enhver tid være tilgjengelige for allmennhet, forskere, media og interesseorganisasjoner
- Adgangen til å klage på og få prøvet isolasjonsvedtak må bedres
- Det må innføres adgang til fri rettshjelp i isolasjonssaker
- Det må føres kontroll med fengslenes bruk av tvangsmidler, særlig for å kunne etterprøve hvorvidt praksis er i henhold til lovgivers intensjon

2.7

Personvern, overvåkning, kontroll og sikkerhet i fengslene

Retten til personvern er nedfelt både i internasjonale konvensjoner og nasjonal lovgivning. Personvern og rett til privatliv er helt grunnleggende i et demokratisk samfunn. Fanger er ikke fradømt retten til personvern. Datatilsynet har fastslått at en dom på frihetsberøvelse ikke skal innebære at man samtidig fradømmes grunnleggende menneskerettigheter som retten til et privatliv under og etter soning. Datatilsynet har også fastslått at fengselsvesenets behandling av fanger ikke ivaretar de grunnleggende lovkrav til beskyttelse av den enkeltes personlige integritet.

Fengselshverdagen består av et nær altomfattende overvåknings-, kontroll- og sikkerhetsregime som umuliggjør en tilnærmet normal livsførsel for fangene. For det første står man overfor *fysisk* kontroll der fangens fysiske person og bevegelser overvåkes og sikres. Dette skjer gjennom fengselsstrukturens utforming (celler, gjerder, piggråd, murer mv.), kameraer, vaktbokser med enveisglass, kroppsvisitasjoner og cellevisitasjoner.

Videre preges fangens hverdag av *sosial* overvåkning, forstått som overvåkning og kontroll av fangens sosiale relasjoner og interaksjoner i og utenfor fengselet. Fangevokterne infiltrerer fangemiljøet under dekke av "sosialt samvær" for å kartlegge sosiale relasjoner i fengselet.

Overvåkning av fangens relasjoner utenfor fengselet foregår ved hjelp av telefonavlytting, brevkontroll og besøkskontroll. Fangene utsettes også for *psykologisk* overvåkning, dvs. overvåkning og kontroll av deres holdninger, tanker og adferdsmønstre. Dette skjer ved at vokterne "bygger relasjoner" for å "bli kjent" med fangene, eksempelvis gjennom kontaktbetjent-samtaler. Psykologisk kontroll skjer også mer sofistikert gjennom bruk av systematiske kartleggingsverktøy og påvirkningsprogrammer designet med tanke på å endre fangenes tanke-, holdnings- og adferdsmønstre.

KROM mener at overvåknings-, kontroll- og sikkerhetsnivået i fengslene truer fangenes grunnleggende rett til personvern og privatliv.

KROM mener:

- Overvåknings-, kontroll- og sikkerhetsnivået i fengslene bør senkes betraktelig

3 Andre kriminalpolitiske saker

3.1

Barn i fengsel

Fengsling av barn og unge har en lang historie i Norge. Arbeidsskoleloven, som foreskrev at unge lovbrøyttere skulle gis "særlig oppdragende behandling" i arbeidsskole, ble vedtatt i 1928. Arbeidsskolen sorterte under fengselsvesenet. Berg arbeidsskole (åpen enhet) åpnet i 1951, men viste seg raskt å være mislykket. "Elevene" rømte og dermed ble to lukkede avdelinger opprettet. Tilbakefallet var skyhøyt og arbeidsskolen ble nedlagt i 1965. Ideen om barnefengsel ble imidlertid ikke forlatt. Med hjemmel i ungdomsreaksjonsloven av 9. april 1965 ble det opprettet ungdomsfengsel. Dette ble imidlertid like mislykket som arbeidsskole. Ungdomsfengselet ble nedlagt og loven som hjemlet tiltaket ble opphevet i 1975. KROM var sterkt medvirkende til avskaffelsen av ungdomsfengselet.

Barn fengsles fortsatt i Norge. Bare i 2006 ble 136 barn i alderen 15-18 år idømt helt eller delvis ubetinget fengselsstraff. I NOU 2008:15 ble det foreslått å bygge/innrette seks enheter for barn i fengselsvesenet, og denne planen er i ferd med å bli realisert. Historien har

altså gjentatt seg. Det har vært færre barn fengslet de senere år, men problemet er allikevel svært aktuelt.

KROM er imot bruk av fengsel for barn. Fengselet er en total institusjon, med en struktur som med nødvendighet i større eller mindre grad hemmer og nøytraliserer et konstruktivt innhold, selv når innholdet består av høyt kvalifisert personale og gode intensjoner. Fengselsrammen virker knusende på det gode innhold.

KROM er også imot at domfelte barn tvangsplasseres i barnevernsinstitusjoner. Uansett dom til eller overføring til barnevernsinstitusjon vil oppholdet der lett bli lengre enn hva domstolen har satt, fordi man i behandlingens navn og med hjemmel i barnevernloven sikkert vil finne veier til å kunne forlenge oppholdet ut over dommen. Og barnevernsinstitusjonene, som allerede i dag uformelt og på folkemunne til dels ses som en slags straffende innretning, vil som tillegg få eksekvering av formell straff som oppgave og rykte.

KROM mener det er viktig å få barn og unge ut av fengsel, men ikke inn i andre permanente materielle strukturer som blir like fengselsaktige og like stive og generelle i sine løsninger. KROM mener det er viktig å ta utgangspunkt i det enkelte

barnet. Tar man individet som utgangspunkt, må man nødvendigvis bevege seg ut av materielle strukturer som legger barna under en ramme der de nødvendigvis må behandles mer eller mindre generelt. Når man tenker individuelt på barna, åpner det seg mange muligheter. Man kan tenke seg konfliktrådsløsninger for noen, ungdomskontrakter for noen, fosterhjem, forsterkede fosterhjem, og sterkt forsterkede fosterhjem for andre. Man kan rett og slett tenke seg et bredt spekter av skreddersydde individuelle ad hoc tiltak, helt og holdent tilpasset den enkelte. Dette vil være i samsvar med FN's barnekonvensjon.

KROM mener:

- Det bør innføres et forbud mot å plassere barn i fengsel og fengselsliknende institusjoner/enheter
- Opplegget rundt/reaksjonene mot domfelte barn må være skreddersydde løsninger utenfor fengselssystemet

3.2

Rettspsykiatri og utilregnelighet

Hva gjelder rettspsykiatrisk sakkyndighet og utilregnelighet, mener KROM vi står overfor tre grunnleggende problemstillinger.

For det første: Spørsmålet om hvorvidt psykotiske, bevisstløse og dypt psykisk utviklingshemmede skal straffes på lik linje med andre lovovertredere. KROM mener at disse menneskene ikke skal straffes og dermed heller ikke settes i fengsel. På den ene siden ser KROM dette som et fundamentalt moralsk prinsipp: Samfunnet skal ikke straffe mennesker som ikke er kapable til å forstå konsekvensene av sine handlinger og som dermed ikke kunne "valgt" å handle annerledes. Handlingene må tilskrives helt andre mekanismer og årsaksfaktorer enn ond vilje, personlig vinning etc.

På den annen side handler problemstillingen om praktiske utfordringer knyttet til funksjonsnivå. Det bør råde liten tvil om at psykotiske, bevisstløse og dypt psykisk utviklingshemmede vil være begrenset av et funksjonsnivå som gjør dem uegnet til soning av fengselsstraff. Fengslene er straffeanstalter og ikke behandlingsinstitusjoner, og er på ingen måte - hverken ideologisk eller bemaningsmessig - rustet til å ta seg av og følge opp mennesker med bistandsbehov.

Det forekommer også psykiske lidelser som ligger utenfor selve psykosebegrepet, men som antas å være like dyptgripende og forstyrrende hva gjelder motivdannelse og evne til å la seg påvirke av straffetrussel som tilstander innenfor psykosebegrepet. Disse betraktes i dag likevel som tilregnelige.

KROM anser derfor at det er behov foren skjønsmessig straffrihetsregel for utilregnelighetsnære tilstander.

For det andre: Spørsmålet om hva sakkyndige tar stilling til i sine vurderinger. KROM mener at sakkyndiges mandat må begrense seg til å gjøre en vurdering av hvorvidt siktede er tilregnelig eller utilregnelig, og ikke inkludere omfattende diagnostisering og utpensling av prognostiske estimater på farlighet (risikovurderinger/farlighetsprediksjoner).

For det tredje: Spørsmålet om hvilke kilder, verktøy og fremgangsmåter de sakkyndige legger til grunn for sine konklusjoner. KROM er svært kritiske til at sakkyndige har tendens til å legge betydelig vekt på politidokumenter og øvrig politiinformasjon. Slik dokumentasjon/informasjon kan ikke betraktes som "kvalitetssikret" før den er presentert for og vurdert av domstolen under hovedforhandling. Videre har forskning vist at verktøy som ofte benyttes for å predikere siktedes fremtidige farlighet (gjentakelsesfare) er svært lite treffsikre, men en betydelig skjevhet mot at "ufarlige" defineres som "farlige".

Bruken av rettspsykiatrisk sakkyndighet er i den norske strafferettspleien særlig fremtredende i særreaksjonsaker. Mælandutvalget konstaterte i sin etterkontroll av særreaksjonen forvaring fra 2008 at omfanget av rettspsykiatriske undersøkelser er langt større enn hva lovgiver opprinnelig la til grunn.

KROM er svært kritisk til dagens bruk av rettspsykiatere og mener omfanget må begrenses betraktelig. Overflødige sakkyndigvurderinger tjener intet annet formål enn å degradere, diagnostisere og stigmatisere den dømte ytterligere.

Dagens rettspsykiatriske praksis holder ikke mål, hverken faglig, etisk eller rettssikkerhetsmessig. KROM mener dagens rettspsykiatriske regime som sådan bør avvikles og erstattes av en langt enklere, bedre og billigere ordning. Sakkyndige bør bare benyttes i saker hvor det er tvil om siktedes tilregnelighet, og kun til å vurdere selve tilregnelighetsspørsmålet. Ved å innskrenke mandatet til å gjelde tilregnelighetsspørsmålet alene, overflødiggjøres store deler av det rettspsykiatriske regimet, mens domstolen alene står for kvalitetssikringen. Det medisinske prinsipp må erstattes av det psykologiske prinsipp, og sakkyndigheten bør overlates til psykologer med omfattende klinisk erfaring.

KROM mener:

- Det bør innføres en skjønsmessig straffrihetsregel for utilregnelighetsnære tilstander
- Det rettspsykiatriske regimet bør erstattes av en etisk, rettssikkerhetsmessig og faglig mer forsvarlig ordning der sakkyndiges mandat begrenses til vurdering av tilregnelighetsspørsmålet

3.3

Strafferettslige særreaksjoner

KROM er kritiske til bruk av særreaksjoner generelt og til bruk av særreaksjoner overfor tilregnelige domfelte spesielt.

Bestemmelser om nye strafferettslige særreaksjoner trådte i kraft 1. januar 2002. Den tidsubestemte særreaksjonen sikring ble dermed erstattet av tidsubestemt forvaring. Sikringsordningen ble i sin tid gjenstand for massiv kritikk, og KROM var en sentral aktør i denne kritikken. Sikringen ble ansett som urettferdig ved at domfelte i stor grad ble innesperret for lovbrudd vedkommende ikke hadde begått, men som retten mente vedkommende ville kunne begå i fremtiden. Ofte var det heller ikke forholdsmessighet mellom innesperringens varighet og lovbruddets alvorlighet. Beslutningene om å dømme noen til sikring var svært vilkårlige som følge av at det var (og er) svært vanskelig å forutsi gjentakelsesfare, samtidig som domstolen stemplet domfelte ved hjelp av spesialkonstruerte diagnoser som ikke ble anvendt utenfor rettsapparatet (varig svekkede og/eller mangelfullt utviklede sjelsevner). I tillegg ble ordningen kritisert for at sikringsfangene ikke fikk et behandlingstilbud slik lovgiver og myndigheter hadde forutsatt.

KROM mener at forvaring rammes av mye av den samme kritikken som gjorde

seg gjeldende overfor sikring. Fortsatt straffes fangene i stor grad for handlinger retten mener vedkommende kan komme til å begå i fremtiden, basert på mer eller mindre treffsikre antakelser om gjentakelsesfare. Forvaringsstraff kan forlenges i det uendelige og fortsatt kan man dermed stå overfor en ikke-proporsjonalitet der innesperringens varighet ikke står i forhold til lovbruddet. Fortsatt er det slik at forvaringsfangene ikke får det særskilt tilrettelagte soningsinnholdet som lovgiver og myndigheter har forutsatt. I tillegg praktiseres vilkårene for å få prøveløslatelse fra forvaringsdommer svært strengt. Det bør i større grad åpnes for prøveløslatelse fra forvaringsdommer i tråd med hensynet til soningsprogresjon veid opp mot de sikkerhetsmessige vurderingen.

KROM mener:

- Særreaksjonen forvaring må avskaffes og det må forhindres at tilsvarende særreaksjoner innføres

3.4

Ruspolitikk

KROM mener det er nødvendig å foreta et paradigmeskifte i norsk narkotikapolitikk: Forbudslinjen må erstattes av en politisk tilnærming der stoffbruk håndteres som et sosialt og helsemessig

problem. Å tviholde på forbudslinjen og parallelt etablere stadig flere tiltak for å bøte på konsekvensene av den, har store omkostninger for samfunnet, de stoffavhengige og deres familier og nære omgivelser. Fremtidens ruspolitikk bør ha en kunnskapsmessig og ikke en moralsk forankring.

I løpet av de siste årene har stadig flere både på nasjonalt og internasjonalt nivå tatt til orde for at det må skje en endring hva gjelder den rådende narkotikapolitikken, og i dag debatteres både avkriminalisering og legalisering som alternativer til dagens politikk som er preget av kriminalisering og forbud. KROM mener at straffeforfølgning og fengselsstraff har vært lite egnede virkemidler når det gjelder forebygging og bekjempelse av narkotikabruk.

Etter flere tiårs kamp mot narkotika har gruppen mennesker som sliter tungt med misbruk økt. Tunge misbrukere har blitt mer marginalisert og gruppen preges av en opphopning av levekårsproblemer. Norge har i en årrekke toppet den europeiske overdosedødsfallsstatistikken. Opp mot 60 % av fangebefolkningen har stoffproblemer. Samtidig viser undersøkelser at det er en sterk sammenheng mellom rusmiddelbruk, opphopning av levekårsproblemer og sannsynligheten for å bli gjenganger i fengsel. Økningen i antall narkotikasaker fremstår som et klart signal om at forbudslinjen ikke har fungert etter intensjonene.

KROM mener det er behov for alternativer til strafferettslig kontroll og sanksjoner. Bruk, erverv og besittelse av stoff må avkriminaliseres. Legemiddellovens § 24 første ledd og straffelovens § 162 første ledd må derfor oppheves. Hva gjelder øvrige narkotikalovbrudd må skadefølgeprinsippet legges til grunn, det vil si at både effekten og omkostningene av høye strafferammer må vurderes og begrunnes med faglig kunnskap og ikke med et ønske om å signalisere samfunns holdninger.

Ved å avkriminalisere bruk av narkotika, samt erverv og besittelse til eget bruk, kan vi unngå at den enkelte utvikler eller forblir i avhengighetsproblematikken. En slik tilnærming vil senke terskelen for å søke hjelp før problemet har blitt for stort. Det kan også bidra til mer adekvat hjelp ved at kontroll av rusbruk ikke får den dominerende posisjon den har i dag. Man flytter således oppmerksomheten fra substansen som inntas til faktisk problemfylt bruk av stoffet. Avkriminalisering vil også bidra til å redusere markedets mulighet for svart økonomi.

Fengsel er etter KROMs skjønn uegnet som "tilbud" til slitne stoffbrukere og som behandlingssted. Den åpenbare rusproblematikken som har etablert seg i fengslene underbygger behovet for en narkotikapolitisk reform: Få rusmisbrukerne ut av straffeapparatet. Myndighetenes håndtering av rusproblematikken underbygger det samme. Rusbrukere i fengsel gis ikke tilgang til

samme smittevern som resten befolkningen ved at Helse- og omsorgsdepartementet har gått imot etablering av skadereduksjonstiltak i form av tilgang til sterilt brukerstyr i fengslene. Når myndighetene hevder at tilgang til sterile sprøyter vil bidra til å undergrave fengselets rehabiliteringsarbeid, så illustrerer det en besynderlig arrogance og manglende kunnskap om at fanger har krav på et fullverdig helse-tilbud, herunder tiltak for å forebygge helseskader.

KROM er skeptiske til rusbehandling i regi av fengselsvesenet. Opprettelsen av behandlingenheter (rusmestringsenheter) innenfor murene har en tendens til å idealisere fengselet som en mulighetenes arena og nedtone hvordan strukturelle rammer, med sikkerhet og kontroll som hovedmål, er kontraproduktive og direkte i strid med sentrale rehabiliterings- og omsorgsidealer.

I tillegg er tilbudets omfang begrenset. Langt ifra alle som har behov for rusbehandling, får tilbud om det. Ofte setter fengslene vilkår om god oppførsel og strøken soningsjournal for at fanger skal få delta på rusmestringskurs. Det er paradoksalt fordi rusproblemer ofte er årsaken til at fanger ikke har plettfri oppførsel innenfor murene. Vilkårene for å overføres fra fengsel til soning i rusinstitusjon etter strgfjl. § 12 praktiseres også svært strengt, med samme paradoksale begrunnelser.

Urinkontroll er knyttet til nulltoleranse for stoffbruk og er ikke et nødvendig middel for å behandle stoffavhengige. Bruk av urinkontroll både i straffeapparatet og i hjelpetiltakene illustrerer behovet for å avkriminalisere stoffbrukerne. KROM har i en årrekke tatt til orde for at denne formen for kontrolltiltak er kontraproduktiv, ydmykende og integritetskrenkende. En generell screening av fanger og stoffavhengige i behandling må derfor opphøre.

KROM mener:

- Bruk, erverv og besittelse av narkotika bør avkriminaliseres
- Rusavhengige i fengsel må gis ubetinget tilgang til sterilt brukerstyr
- Domfelte som soner for ikke-voldelige narkotikalovbrudd eller vinningslovbrudd relatert til rusproblemer må få tilbud om alternativer til fengsel
- Ordningen med urinkontroll i fengslene må avskaffes
- Ordningen med § 12-soning (soning i institusjon) må utvides kraftig

3.5

Kriminalitets- bekjempelse

KROM mener at hensynet til kriminalitetsbekjempelse alltid må balanseres opp mot demokratiske og rettssikkerhetsmessige hensyn. KROM er skeptiske til en utvikling der demokrati, personvern og rettssikkerhet stadig taper terreng til fordel for etterforskningsmessige hensyn, overvåkning og kontroll.

3.6

Alternative straffegjennom- føringsformer

KROM ønsker redusert bruk av fengsel og er derfor i utgangspunktet positive til alternative straffegjennomføringsformer, forutsatt at disse blir reelle *alternativer* og ikke *supplementer* til fengselsstraffen.

KROM er skeptiske til flere av de alternative former som myndighetene har iverksatt. Eksempelvis gjelder dette *fotlenkesoning* (straffegjennomføring med elektronisk kontroll). KROM mener ordningen i stor grad er motivert utfra et ønske om omfattende, billig og effektiv kontroll, samtidig som den sosiale skjevheten i ordningen medfører at ressursvake og hjelpetrengende domfelte faller utenfor målgruppen (f.eks. ved at de ikke har fast bopel, sysselsettingstilbud mv.).

KROM frykter også at ordningen bærer med seg et skremmende ekspansjonspotensiale ved at fotlenkene i neste omgang vil være som skreddersydd for å kontrollere andre målgrupper enn den opprinnelig tiltenkte, f.eks. asylsøkere og prøveløslatte/løslatte fanger.

Dersom fotlenkesoning skal anvendes, bør soningsformen i økende grad omfatte flere grupper av fanger. Ordningen bør tilrettelegge bedre for at også ressursvake fanger kan sone med fotlenke. Det bør også være adgang til å sone lengre deler av straffen med fotlenke.

Hjemmesoning uten fotlenke er et alternativ til fotlenkesoning med elektronisk kontroll. Soningsformen er tilnærmet umulig å få som følge av svært strenge vilkår. KROM mener at terskelen bør senkes. KROM mener at det i økende grad bør anvendes hjemmesoning uten elektronisk kontroll, der meldeplikt kan være et tilstrekkelig alternativ for kontroll fra Kriminalomsorgens side.

4 Andre saker

I henhold til vedtektenes § 3, tredje ledd, kan styret også ta opp andre saker når styret enten finner at saken henger naturlig sammen med det vedtatte prinsippprogram eller at det ikke er forsvarlig å vente til førstkommende generalforsamling.

Copyright© 2020 KROM – Norsk forening for kriminalreform

KROM – Norsk forening for kriminalreform
Postboks 6740 St. Olavs plass, 0130 Oslo
Tlf.: 22 36 21 87 E-post: krom@krom.no
krom.no

Design/layout: Hothorse Design Bureau

Prinsippprogram kan lastes ned fra krom.no

